

Bo Jansson

Besinnings punkter

På spaning efter den tid som aldrig kom

ISBN:978-91-88263-47-6

© Bo Jansson

Algutsrum 2018

**Omslagets framsida: Vortex, författaren
Författarbild, omslagets baksida: Fototjänster i Kalmar**

Utgiven av Ultima Esperanza Books
www.ultimaesperanzabooks.se

1. Inledning	9
2. De första stegen	12
3. Vägval och vägvisare	30
4. Vandra med på andras vägar	44
5. Gränssnitt och formbildning	63
6. Lätt packning	73
7. Tid	77
8. Rum	88
9. Intryck I: Ljus på vägen	119
10. Intryck II: Ljud på vägen	125
11. Gamla spår och nya. Historia och framtid	129
12. Tankens väg	148
13. Observation och respons	151
14. Möten	166
15. Samtal	186
16. Sökes: Trerummare	260
17. Efterskrift...	293
18. ... men fortsättning följer...	298
Mitt bibliotek – litteraturförteckning	304

1. Inledning

Idag har jag köpt nästa års fickalmanacka. Det står 2018 på pärmen. Ett av bladen representerar min sjuttionde födelsedag. Det ger mig skäl att sammanfatta vad som hänt så här långt. Jag har fler skäl. 2017 innebar en radikal förändring i vår – hustrun Ingegerds och min tillvaro. Vi bröt upp från villan i Forserum, där vi bott i över trettio år, och flyttade till Öland och en trerumslägenhet. Uppbrottet innebar att vi lämnade barn och barnbarn kvar i Forserum, och att jag avslutade femtio års varierande engagemang i föreningsliv med olika inriktningar. Idag har jag tid att stanna upp och se tillbaka och reflektera över vart livsvandringen förde mig och vad det var som hände på vägen.

2015 fick jag en cancerdiagnos. Efter behandling och operation, har den skrivits av – tills vidare. Jag klarade mig den gången, men insikten om livets förgänglighet stärktes, och ger ytterligare ett skäl att sammanfatta.

Det kan ifrågasättas, och tyckas vara förmätet att lägga tid på att teckna ned händelser som för länge sedan passerat. För många framstår säkert mitt liv som ointressant, texten blir ett otillbörligt försök att stjäla deras tid. Erik M Nilsson, dokumentärfilmaren, är självkritisk i en av sina sär-egna filmer för teve (*Vad som helst till synes*; SvT 1977): ”För att beskriva vår epok, borde man förevisa andra saker och visa bilder. Men vad tjänar det till? Kanske bättre böja sig inför vad som är gjort och försöka förstå, i stället för att med egna alster bidra till världens spektakel”. Han har en po-äng där, den gode Nilsson, samtidigt som det tveklöst är så att hans alster visar upp spektaklet från delvis nya sidor, vilket bidrar till min förståelse av tiden. Hans film och texten jag skriver kommer båda ur ett behov av att inte bara stanna upp och se tillbaka, utan också att försöka förstå.

Från början vill jag ange arbetets avgränsningar. Tiden är 1948–2017, det vill säga, jag har bara rört mig mellan ett tick och ett tack i världstiden. Jag har alltid haft med mig händelser som inträffade under första hälften

av nittonhundratalet och mycket av det som hände på artonhundratalets sista decennier. De är inte egna upplevelser, men har varit en nödvändig bakgrund för att förstå min livstid. Rummet jag vandrat igenom sträcker sig bara från Nordkalotten till Medelhavet, från östra Tjeckien till Wales. Jorden är större än så, men där har jag inte varit. Kommunikationstekniken flyttade in andra delar av världen i vårt vardagsrum, men återigen: där måste jag förlita mig på andra källor.

Ytterligare en begränsning är att jag aldrig antecknat eller fört dagbok så som många människor gör. Jag hann aldrig, helt enkelt, och jag förstår inte hur mycket mer upptagna personer – sådana som Tage Erlander, Dag Hammarskjöld eller Winston Churchill – hann med att skriva sina omfattande dagböcker. Är de efterkonstruktioner? Eller skrev någon sekreterare allting? Eller var det kanske så att de inte var så upptagna, dessa män som alla andra arbetade åt? Allt jag har, utöver ett svagt och inte helt pålitligt minne, är några foton och fickalmanackorna från alla dessa år. Där har jag noterat tider, platser, namn och någon uppgift som antyder vad det var som hände just den dagen. En del har jag helt glömt bort, andra anteckningar väcker minnen till liv. I båda fallen gäller att det första intrycket, eller mitt avtryck, är förlorat och borta. Så får det bli, det går inte att backa bandet.

Vänta dig ingen stor dramatik. Min vandring har varit fredlig, tämligen fridfull. Små dramer har inträffat, men ytterst lite fördärvligt eller förstörande. Samtidigt har jag levt mitt uppe i en dramatisk tid, världens kaos har alltid funnits där runt omkring. Det har aldrig kommit så nära att det har hindrat mig eller stoppat mig, men tillräckligt nära för att tvinga mig att iaktta, reflektera och ta ställning. När jag ser bakåt upplever jag att allt som hänt under min tid och i min värld, i någon mening har hänt mig. Men jag är klar över att min närvaro bara varit en av allas som levt samtidigt. Mitt deltagande är en mycket obetydlig faktor i sammanhangen. Men jag var där! Jag var med, och härom kan jag berätta!

Med detta förbehåll vill jag påstå att mina dagar sannolikt är representativa för ett stort antal öden i Europa och den västinfluerade världen. Alla dessa liv som inte blir dokumenterade, för vi representerar inte något känt, stort, banbrytande eller halsbrytande. Vi blir inte upplyfta på någon politisk, ekonomisk eller kulturell parnass. Men vi är som havets vattenmassor, utan dem skulle det inte bli några vågtoppar.

Texten tillägnar jag er, Moa och Albin, våra två barnbarn. Jag tänker att ni kanske någon gång i framtiden kommer att börja fundera på hur världen kom att bli som den är, eller varför den var som den var, eller – i värsta fall – på vilket vis den förblev vad den var. I så fall hoppas jag att de här raderna om vägen som farfar vandrade kan bidra till klarhet.

2. De första stegen

Bilden av en början

Min mammas fotoalbum finns ett vintrigt kort med tre unga skidåkare som ser ut att precis vara på väg. Någonstans. De kan vara fem–sex år gamla och kroppsställningen och stavhållningen visar på en viss själv-säkerhet. De har stannat och vänt sig om mot fotografen, men rörelsen fram till den punkt där de befinner sig finns kvar i deras kroppar och kan utlösas till fortsatt färd vilket ögonblick som helst. De vet vad de ger sig in på. Jag tror det är Birger som står till vänster. Killen i mitten är gran-nen mitt över gatan – Per – och han till höger är jag. Kortet är taget på vår gårdsplan på Berget i Sägmyra i Dalarna där jag är född. Det stora huset längst bort i bild, nedanför berget vi bor på, brann ner för många år sedan. Att det inte finns idag bevisar på något konkret sätt att tid har gått sedan fotot togs, troligen vintern 1954–1955. Fem–sexåringarna ska fylla sjuttio nästa år. De har varit på väg ett tag.

Detta har hänt! Kort resumé:

Jag föddes i Sverige tre år efter andra världskrigets slut och har därmed haft den ovärderliga förmånen att leva i fred. Lugnet har visserligen varit relativt. Den militärindustriella affärsverksamhet som världen benämner *kalla kriget* var redan igång när jag såg dagens ljus. Processen drevs fram-gångsrikt under mina fyra första decennier. Även därefter, under alla år, har röken stigit upp från ständigt pågående bataljer i fjärran. Jag har uppmanats ta ställning i dessa konflikter av inblandade nationer, politiska grupperingar eller av medieröster bundna till det ena eller andra in-tresset. Oftast har jag också tagit ställning, men inte alltid efter de olika kombattanternas påbud eller uppdragna frontlinjer. Vilket jag än gjort har det inte spelat någon roll för konflikterna. Kvar står därmed bara det

avgörande faktumet för min livsvandring: att jag har fått leva i fred. De som befann sig mitt i röken tvingades ta ställning. Många hann inte ens med det innan deras vandring tog slut.

Även om mitt liv har varit fridsamt, har där funnits en viss dramatik i skeendena. Stora delar av den värld jag först såg omkring mig har förändrats och finns inte kvar idag. Mitt femtiotal bars fram av en kaxig, optimistisk stämning trots Koreakriget och kalla kriget. Världskriget var slut, Sverige hade klarat sig oskadat, Europa byggdes upp på Marshallpengar och Elvis gungade på höfterna där borta i föregångslandet USA. Det mesta var bättre än förr helt enkelt, och bättre skulle det bli. Det var bara att gå på, rakt fram. Jag tultade med – när jag inte åkte skidor – och tittade storögt på. Än idag har jag ett pockande behov av att gå över backkrön eller runt kurvor och hörn, för att se vad som finns bakom. Det var femtiotalet som karvade in i mina gener att där möter du säkert något spännande. Kunde allt detta som utlovades vara möjligt?

Nej, inte riktigt. Sextiotalet blev ifrågasättandets decennium. Fram till slutet av 50-talet talade vi om tiden ”efter kriget”, men någon gång var den tiden tvungen att ta slut. Det pratades för övrigt alltid om att nya tider skulle komma, vilket säkert bidrog till att vi allt mer granskade den tid vi levde i. Kalla kriget solkade bilden av fred och atombomben hotade oss alla. Västmakternas vinnarbild ifrågasattes när kolonierna frigjorde sig. Vi upptäckte att krigsindustrin och det militärindustriella komplexet, som vi trodde hade dragit in tentaklerna, åter blommade med hjälp av ny upprustning och i form av ett kemisamhälle som vi fick veta väldigt lite om. Några få röster påpekade att vårarna blivit tystare.

Andra röster höjdes. Världens kanske första ungdomsgeneration tog sig en egen plats och lät håret växa. Samtidigt som jag gick från barndom till ungdom exploderade ungdomskulturen för första gången i mänsklighetens historia. Mitt i min historia. Jag fick över mig allt från Beatles till kavaljerer i Båstad och Paris, från drogkulturer till Sartre, från Radio Nord och Melodiradion till *Tyst vår* och miljödebatt. *The times they are a-changin´*, meddelades det från vad jag uppfattade som högsta ort. Jag var helt klar över detta, trots att jag inte stod i rök och damm. Jag gillade inte allt jag mötte. Redan då reagerade jag mot den tilltagande konsumismen som någon eller något skickade med som bonus på frigörelsen. Jag tillhörde aldrig studentkadrerna eller revoltörerna, mest för att jag behövde mer tid och

eftertanke innan jag reagerade på dagshändelserna. Skolstudier och självstudier, på egen hand och tillsammans med andra, präglade mitt sextioal. Jag ville veta mer. Miljöfrågorna kom att dominera, men kunskapstörsten var bredare än så. Sextioalet blev för mig medvetandegörandets decennium snarare än handlingens. Ingenting var omöjligt.

Sjuttioalet blev prövandets decennium. Alla funderingar som vaknat under sextioalets eftertänkande penetrerades, diskuterades och prövades praktiskt. Vänsterns decennium säger många, men för mig var det framför allt en antiauktoritär tid fylld av förutsättningslösa prövningar, experiment och sökande efter nya vägar. Solidaritet var ett förtecken, och jag kände ingen lojalitet mot någon eller något. Om sextioalets protester bröt med gamla auktoriteter, så diskuterade sjuttioalets miljö- och energirörelser vad som var viktigt nu när dessa auktoriteter var passerade. Hur ska ett modernare samhälle se ut? Vad vill vi med framtiden? Hur gör vi? Allt var möjligt! Om vi inte själva hade fastställt i deltagardemokratiska beslut att det var omöjligt – kärnvapen och kärnkraft till exempel.

Åttioalet blev recessionens decennium. En ny auktoritet smög in bakifrån och från höger. Den släpade på konservativa värderingar, men kom lite diffust och nyspråksaktigt att kallas nyliberalism. Med ekonomiska kalkyler bestämde dess företrädare att den väg som sjuttioalet försökte beträda måste stängas – främst av kostnadsskäl. Kampanjen var en variant av kalla kriget, men inte som den vanliga maktkampen mellan stormakter eller militärstyrkor. Det var mer som en terror utövad av en ohelig allians mellan samhällets politiska och ekonomiska sektorer. Den riktade sig mot medborgarna i hela världens civilsamhällen. Krigets elittrupper kallades yuppies (kort för young urban professionals, vad nu det står för). De härjade hejdlöst i Cannes, London och New York och kändes framför allt igen på sina sportbilar, Rolexklockor och Armanikavajer. Men bakom dem fanns en anonym och mäktig befälsgrupp som agerade i globala ockupationsråd som de kallade G-6, G-7, G-20 och G-33 beroende på hur många som för tillfället deltog i aktionerna. Dessutom fanns det revolutionskommittéer som agerade helt inom bankerna och storbolagen och inte syntes utåt. Vi visste inte mycket om detta, men vi märkte att temperaturen sjönk och att det blev tystare i rummet. Vi fick veta att det mesta var omöjligt.

Nittioalet blev en konsoliderande tid, då den ekonomiska sfären köpte in resterna av den politiska. Kriser blev motorn i världsutvecklingen och civilsamhället förvandlades från allmän grundstruktur till en kostnads-

post och volymangivelse i marknadens bokslut. Historien var slut fick vi veta, eller var det tiden som hade stannat? Men vi såg att i Mellanöstern, Sydafrika, Rwanda, Balkan och andra regioner, där fortsatte historierna att skrivas och tiden att gå.

Nolltalet blev bara en framskrivning av nittioalet: kriserna fortsatte medan krig och konflikter privatiserades allt mer. Nittioalets häftiga elektroniska teknikutveckling fortsatte väl egentligen inte, men det som redan var utvecklat blev kommersialiserat i en rasande takt. Den virtuella finansekonomin tog över den reala, och fick världsekonomin att lyfta från alla fasta fundament. Detta sammanföll logiskt med att själva händelsernas utveckling lämnade det reala fältet och reducerades till det som skrevs, visades eller sändes i medierna. Det var där det hände. Endast tiden var alltid real. Nu är det nu, konstaterade revygänget Galenskaparna i en sketch.

Det här är min tidshistoria, och jag är medveten om att en stor del av min samtida medmänsklighet skulle invända mot skrivningen om de fick del av den. En del skulle protestera utifrån egenintressen eller tillägnad övertygelse, andra därför att de helt enkelt upplevt tiden och historien på ett annat sätt. Det är helt okej för mig, om jag får behålla min bild av hur det var.

Så var det! "Not much to show for a life it seems, like one long bloody war", sjunger Ronnie Drew i The Dubliners inspelning av *The Old Man*. Men sångens gamle man hamnade mitt uppe i den ena mänskliga katastrofen efter den andra. Han var sannolikt född i slutet av 1800-talet och i Australien, en del av det engelska samväldet. Fel tid, fel plats. När krigen bröt ut var han tvungen att ställa in sig i leden. Miljoner dog eller märktes för livet, och tvingades genomleva kristider mellan och efter krigen. Det måste vara en klen tröst att de har förevigats i massor av böcker och filmer och sånger och dikter. Jag hade tur, kom till världen efter de två stora krigerna och lite vid sidan om - i Sverige. Sådana som jag, som fick förmånen att stå bredvid och observera, låta mig beröras och delta bara där jag ville, besjungs inte på samma sätt. Möjligen belastas jag med en diffus skuld. Och visst, livet blev inte så spännande eller spektakulärt och farligt för mig. Jag tillhör kategorin "vanligt folk", som för det mesta framställs som lite färglös och tråkig. Denna massa utgör dock den absoluta majoriteteten av nittonhundratalets människooeden, varför även ett sådant öde kan vara värt att titta tillbaka på och redogöra för.

De första stegen. Barndom då och nu.

Min livspromenad startade 1948 i Sägmyra, ett litet industrisamhälle norr om Falun. 1948 – vilket år det var! Efterdyningarna av världskriget svallade fortfarande, även upp mot den avlägsna stranden i Dalarna. En hel del ransoneringar av livsmedel och drivmedel gällde fortfarande. Europa låg ännu i spillror. Men nya tider var på väg tillsammans med de rekordstora barnkullarna, ett av resultaten av optimismen som nu åter spirade efter de förödande krigsåren. Många fenomen som skulle bestämma karaktären på min omvärld under kommande år gjorde sig nu, precis som jag, bemärkta för första gången: Pragkuppen och utvecklingen i den östliga segrarmaktens områden befäste Europas delning och järnridån blev ett självklart faktum för de närmaste fyra decennierna. Jag passerade den ett par gånger många år senare, mellan Väst- och Östtyskland vid checkpoint Alpha utanför Helmstedt, och vid checkpoint Charlie i det delade Berlin. Staten Israel såg dagens ljus knappt två veckor efter mig, men har varit en källa till mer bråk än vad jag någonsin lyckats ställa till. I Sverige odlade vänstern och högern politikermotsättningar kring frågan om planhushållningen, kanske därför att skillnaderna mellan dem egentligen var betydligt mindre än tidigare år. Jag har sett skillnaderna krympa ännu mer sedan dess. Regeringen startade samtidigt, tillsammans med facket och näringslivet den så kallade Torsdagsklubben för att komma bättre överens, vilket de lyckades med. Denna korporativism blev för mig senare ett avkylande element som kom att begränsa mitt fackliga intresse. I Trollhättan började Saab ställa om produktionen från jaktflygplan till en grön liten bil. Många år senare köpte vi – hustrun och jag – två av deras modeller. Processad barnmat på burk var en nyhet från landet i väster som jag precis klarade mig undan. Mamma var hemmafru då och brydde sig inte om den dyra sensationen. Jag har aldrig tyckt om McDonalds hamburgare heller. Regering och riksdag grundade Arbetsmarknadsverket som senare skulle bli min arbetsgivare i trettiofem år. Sverige tog guld vid London-OS i fotboll, den enda sport jag verkligen tyckt om.

Allt detta säger något om tiden. Platsen var *Sägmyra*. Samhället ligger inklämt i en trång dal med två sjöar och där emellan ett kraftgivande vattendrag. Det ligger mitt i Dalarna mellan Falun och Leksand, i Bjursås socken. Samhället dominerades vid den här tiden totalt av den stora textilindustrin, *Falu Yllefabriks AB*, med upp till 800–900 anställda. Den gav avtryck i resten av landet också. Alla barn i min ålder och varenda

värnpliktig soldat under nittonhundralets årtionden har förmodligen sovit gott under en *Tidstrands*-filt.

Sågmyra var en bruksort. Det var hundra meter mellan byns poler: den ena vid Herrgården, en förvuxen variant på Selma Lagerlöfs Mårbacka, vitputsad med pelare och trappor av granit och säteritak som ett frälsegods. Där härskade disponent Tidstrand. Den andra polen befann sig vid fabriksporten där fyra–femhundra arbetare varje dag vandrade ut och in, och där disponenten också härskade. Företaget, eller *Fabriken* som vi sa, ägde den allra mesta marken och de allra flesta husen i samhället. Det var fabriken som drev sågen och lantbruket och kraftstationen. Konsumbutiken fanns där, men liksom de få självägda affärerna var den helt beroende av fabriken välvilja. Disponenten härskade.

Mina föräldrar kom till Sågmyra 1944. Både pappa och mamma kom från Norrköping, där de var födda och uppväxta. Pappa var utbildad textilingenjör från Lennings Textilinstitut, och under ett avbrott i krigsårens beredskapstjänstgöring hade han fått arbete vid Falu Yllefabriks AB. Han kom till Sågmyra en lördag för att börja arbeta på måndagen som provvävare. På söndagen går han en promenad i det för honom helt okända samhället. Han går på *Brukan*, som ortsborna fortfarande säger, vilket omfattar den väg som idag officiellt heter Tidstrandsvägen och dess omgivningar. Centrum kallar man det i andra samhällen. Eller *Framme* som det heter i det som i vuxen ålder blev min hemort – Forserum i Småland. I Forserum går man *fram* till centrum och när man kommit dit, är man – just det: Framme. Inget av detta vet pappa något om. Han har aldrig varit i Forserum och Sågmyra är också något alldeles nytt där han går grusvägen fram. Han har Herrgården på ena sidan bakom en stor och öppen park. På andra sidan ser han det stora fabrikskomplexet med upp till sju våningar i blekrött tegel. Säkert imponerande till och med på en norrköpingsbo. Allt är söndagstyst och stilla, medan den unge man på 29 år som min far är, försöker få grepp om var han befinner sig. Kontrasten mot hans uppväxtmiljö i storstaden Norrköping måste ha varit total.

Vid fabrikslagret passerar han en äldre man med käpp. På stadsbors visar han ingen notis om den okände. När han gått tio meter hör han en röst bakom sig: ”Hallå, han där!” När pappa vänder sig om har mannen stannat och vänt sig om. Käppen pekar på pappa. ”Vem är han?” Pappa presenterar sig lite överraskad och lägger till att han är nykomling och ska börja arbeta på yllefabriken dagen därpå. ”Jaha”, säger mannen. ”Och det

är jag som äger det här”. Gesten med käppen som fångar in hela fabriken, herrgården, det synliga universum och allt där omkring är magnifik. ”Det är jag som är fabrikör Tidstrand.” Pappa och hans nyblivne arbetsgivare har sedan ett trevligt och avslappnat samtal, där Axel Tidstrand berättar om sig själv, samhället och textilfabriken och pappa får berätta om sin utbildning på Lennings, sin praktik och hur han ser på sitt nya jobb. Till slut skiljs de åt, med den tidens hattlyft och allt. Men när pappa har gått tio meter hör han rösten igen. ”Hallå där!” Pappa vänder sig om. Fabrikören pekar med käppen: ”Nästa gång hälsar han”, säger han och fortsätter sin promenad.

En klichébild från fyrtiotalets arbetarromaner? Nja, så här var det. Varken värre eller bättre. Situationen beskriver en socioekonomisk verklighet. Klyftorna var enorma i brukssamhällena, och det gällde att förhålla sig till och vara överens med ägarfamiljen, åtminstone på ytan. Alternativet var att flytta någon annanstans. Som barnfödd i byn gick man senast vid fjorton års ålder, veckan efter fortsättningsskolans slut, in på fabriken. Var du arbetarbarn började man i produktionen, var du tjänstemannabarn fanns det uppgifter på kontoret. Livet var utstakat och skulle något annat hända måste man ta risken att lämna tryggheten och flytta, eller skaffa medel att utbilda sig för. Vilket naturligtvis många gjorde. Blev du kvar, skötte dig och jobbade på, var utsikterna goda att du kunde leva hyfsat fram till pension. Det fanns en upplyst samhällsbärartanke hos ägarfamiljen som fick den att uppföra sig anständigt för det mesta, om du bara inte försökte ändra på något av allt detta bestående som var deras. Samhället var skiktat utifrån hur det hade byggts upp, och den som bestämde levde i den bästa av världar. Det fanns, enligt de översta i pyramiden, ingen anledning att ändra på något. Klassförhållandena var bara en naturlig del av samhällsförhållandena och de var en del av det beständiga. Förändringarna kom utifrån och uppifrån när de kom på nittonhundrasextiotalet, men då var fabrikören redan borta.

Min pappa och mamma, Östen och Birgit, är klassresenärer. Båda är arbetarbarn från storstaden Norrköping. Mormor, Clara Hagström, var fabriksarbeterska. Morfar, Karl Hagström, var kättingsträckare i textilindustrin. Det innebar att han satte upp kättingen, det vill säga varpen i vävstolen, och gjorde i ordning maskinerna för produktion. Han var arbetare även om kättingsträckare hade en aura av hantverkare över sig. Det var inte riktigt ett manschettyrke men finare än vävarens jobb.

Mamma gick fortsättningsskola och började arbeta på fabrikskontor och senare i många år som postkassörska. Pappa fick tillfälle att läsa på Lennings Textiltekniska Institut, blev vävmästare och vävlagare och så småningom arbetsledare i Sågmyra. Chansen till utbildning fick han av sina föräldrar, Karl och Greta Jansson, han fackligt och kooperativt engagerad pappersbruksarbetare på Holmens Bruk och hon deltidstärkerska på brukskontoret och hemmafru. Pappa påverkades av sin far och blev tidigt politiskt engagerad i socialdemokratin. På trettioalet var han aktiv SSU:are i Norrköping och fick stryk av nazisterna på stans gator. Han bar med sig en anda och tradition från Per-Albin Hansson och Alva och Gunnar Myrdal. Folkhemmet som modernt projekt var hans modersmjölk. Hela livet bevarade han en klasskänsla, men kombinerade den med den framgångsrikes självmedvetande och självförtroende. Han visste vem det var som byggde landet.

Som klassvandrare i Sågmyras brukssamhälle befann sig mina föräldrar i ett mittemellanläge. Pappa blev tjänsteman och mötte högt förtroende hos överordnade som gav honom nya uppdrag och tjänster. Karriären omfattade inte bara jobbet, han var också brandchef på deltid och ordförande i Barnens Dags-kommittén. Vidare var han fackligt aktiv i SALF, arbetsledarnas fackförening, och satt i Bjursås kommuns skolstyrelse för socialdemokraterna och var med och genomdrev den nya grundskolan trots bondekommunens ogillande motstånd. Socialt tror jag att han var omtyckt bland arbetarna, de märkte att han visste vad de talade om när de talade om sig själva. Vi hyrde lägenhet av fabriken, bodde mitt ibland alla dessa spinnare och vävare och kardare och plysare och färgare. Mamma arbetade deltid som postkassörska och var därmed känd av alla. Likt sociologins eviga exempel vid den här tiden – kommunalnämndens ordförande – umgicks mina föräldrar i alla samhällsgrupper.

Men pappa och mamma hörde inte riktigt hemma i arbetarköken eller i sofforna framför radioapparaterna på lördagskvällarna. De hörde inte heller hemma på Herrgården eller på gräddhyllan ovanför järnvägen bakom fabriken, där överingenjören och produktionschefen bodde. Det fanns osynliga och outtalade gränser som gjorde att umgänget stannade vid situationer relaterade till arbetet. Visst hade vår familj ett umgänge på fritiden, men mest med de andra klassvandrarna bland tjänstemannafamiljerna. När vi som familj mötte arbetarfamiljerna var det i samband med valborgsmässosfirande eller Barnens Dag, eller julfesten i fabriken

matsal. Då bidrog alla tillsammans till festligheterna, men för pappa fanns alltid arbetsrelationen där som ett filter emellan. Dagen därpå skulle han vara överordnad igen. Eller underordnad. Mina föräldrar befann sig mitt emellan, tillsammans med några andra gränsöverskridare. Alla dessa arbetarbarn som råkat få utbildning i mellankrigstiden.

Fyra år efter pappas möte med fabrikören föddes jag. När jag var fem månader gammal, i oktober 1948, dog fabrikören. Men det var i hans värld och i den anda som härskade där, som jag växte upp, även om jag var totalt omedveten om detta. För barnet, som jag var, innebar alla dessa komplexa vuxenförhållanden ingenting. Verkligheten var given och självklar, världen bestod av byn. Vi barn delade in människorna i goda och onda efter deras roller och handlingar, oavsett bakgrunder och omständigheter. Vi var inte fler barn än att alla lekte med alla, men tillräckligt många för att kunna dela upp oss i cowboys och indianer, röda och vita rosor och andra konstlade konfliktgränser som böcker, serie-magasin och filmer gav oss. Uppdelningen skedde oftast efter var i byn man bodde – Berget eller Brukan, Sågen eller Vrebro, Hällgårdarna eller Bengtsgårdarna. Men områdena var föga segregerade, dagen därpå lekte vi i nya konstellationer. Det fanns en gräddhylla och något lågstatus-kvarter i byn, men till barnlekarna fick man komma från var som helst.

Ändå – ungefär som sommarsolen och vinterkylan – trängde det omgivande klassamhället, de vuxnas gränser, in under huden på oss barn. Transparentare och tydligare än vad det någonsin kan bli i större tätorter, förorter och storstäder, där komplexiteten rör till det och skymmer sikten. Hela vårt samhälle syntes samtidigt för oss. Och vi hörde allt, hemma hos familjen, i kompisarnas kök, vid fabriksporten klockan fem, eller vid biografen på söndagseftermiddagarna. Vi såg hur människor mötte varandra på Brukan och hörde åsikter ventileras högt i Konsum eller viskas vid kiosken. Före fem-sex års ålder sipprade allt in genom porerna och la sig som lasyr på sinnena för framtida bruk vid tolkning och förståelse av det jag då skulle möta. Sjuåringen och äldre såg och hörde mera medvetet, la ihop och drog ifrån och målade intrycken med de färger som redan fanns lagrade. Vi brydde oss inte mycket och tog sällan ställning till något, men vi lade på hög och förberedde oss för vuxenlivet.

Sågmyra skilde sig sannolikt inte mycket från andra små industriorter. Som vuxen har jag återvänt till ungefär samma struktur – om än i en annan tid – i det obetydligt större men mer diversifierade stations- och

industrisamhället Forserum, som började som ett brukssamhälle men idag har en hundraårig historia av ett litet Gnosjö – fast utan tråd. Ingegerd har en liknande vandring. Hon är född i brukssamhället Silverdalen där pappa Calle var pappersbruksarbetare och mamma Helny hemmafru. Vi känner igen oss, när vi deltar i arbetet i Samhällsföreningen eller när vi möter historien och historierna i Hembygdsföreningen eller på Forserums fantastiska industrimuseum.

Det är fascinerande att tänka sig hur immateriell andan av klassamhälle är, trots de materialistiska grunderna för kategorierna. Andan gick inte att ta på och vi talade aldrig om den. Ändå smög sig klasskänslorna på mig och präglade mig, inte minst utifrån den mellanposition som min familj befann sig i. Att sitta mitt i ger utsikt och perspektiv!

Jag kan jämföra med mitt andra stora inflyde under de här åren: naturen, landskapet. Skogen stod tät och påtaglig omkring oss. I kanten av vår tomt på Berget i Sägmyra började storskogen. Gick jag mot norr kunde jag gå drygt två mil fågelvägen i obanad terräng innan jag nådde Siljansbygden vid Rättvik. Så långt gick vi inte, men skogen var vårt lekrum, lika naturligt och ofta frekventerat som vardagsrummet hemma eller klassrummet i skolan. Vi kände samlingsplatserna mitt i skogen: Grottorna, Kolmilan, Stora granen, Bengtssons linda, Björkudden och badstranden vid Årbojön. Liksom de namnlösa platserna eller ytorna som var scener för indiankrigen och rollspelen. Vi kände stigarna där emellan. Vi käkade bär och stensöta, följde ekorrarna och fåglarna, hörde berguven ropa och läste djurspår på vintern. Skogen gick att ta på, vi talade om den och förhöll oss konkret till den som om träden och mossorna var alltihop.

Mina tonår tillbringade jag i städer, vilket gjorde att jag lämnade skogen för några år. Efter sex-sju år av stadsliv befann jag mig åter där, först under två läsår på en lantligt placerad folkhögskola, och senare när vi bosatte oss på landet utanför Nässjö. Då, när jag kom tillbaka till skogen, förstod jag att den planterat en immateriell känsla i mitt inre. Precis som industrisamhället bar med sig klassamhället, smög skogen in naturen och landskapet i mina sinnen. Där sitter det, som en kontrast till stan eller villakvarteret. Jag känner mig hemma i landskapet och behöver det. Det måste inte vara skog, alla landskap går bra. Det handlar om former - naturliga, oordnade, framväxta, organiska former som kontrast mot samhällets fyrkantiga artefakter.

Pappa hade flera arbeten under sin tid i Sägmyra. Under en stor del

av sitt liv var han *dessinätör*. I Svenska Akademiens ordlista finns ordet *dessinätör* kvar och förklaras med *mönsterritare*, vilket kanske inte förklarar så mycket. Genom att snegla över och under ordet i listan kan man hitta en härledning för yrkesbeteckningen. Den hänger ihop med ordet *dessäng* (= plan, mönster) från franskans *dessin*, som i sin tur härleder sig till latinets *designare* (= göra utkast, rita).

”Jag översätter konstnärens skiss till maskinspråk”, brukade pappa säga när han skulle förklara vad han gjorde som *dessinätör*. Arbetsmomentet finns nog i flera industriella sammanhang, men jag har aldrig hört titeln nämnas inom någon annan bransch än textilindustrin. *Dessinätören* överförde konstnärens filtmönster till en komplicerad ritning över trådfärger och inslag och skyttelrörelser i jaquardvävmaskinen, uttryckt på långa lakan av hålkortsremсор. Falu Yllefabrik tillverkade miljoner militärfiltar. De var jämngöra och krävde inga stora insatser av *dessinätören*, men filtarna i till exempel Sagoserien med motiv ur klassiska barnsagor i blått, rosa, turkos och vitt – John Blund under paraplyet, Askungen, mors lilla Olle och flera – ställde säkert stora krav på översättaren till maskinspråket. De breda hålkortsremсорna var långa som ett maratonlopp och hängde över maskinerna i vävsalen, väl vikta i sammanhängande ark som metodiskt matades in i vävmaskinens styrdon.

I den industriella hierarkin hade *dessinätören* sin bestämda plats. Pappa arbetade först som vävlagare, vilket väl närmast är att likna vid en ställare på verkstadsmaskiner. Han var en av dom på golvet även om jobbet krävde särskilda kunskaper och gav status. Positionen var nog rätt lik morfars. Den fortsatta karriären ledde till arbetsledar- och produktionsansvar då han fick egen arbetsplats i verkstadskontorets kabyss. Över golvet. *Dessinätör* kommer därefter, det var ännu mer manschettyrke och placerade titelinnehavaren på fabrikskontoret, men inte på huvudkontoret en trappa upp, där fabrikörens rum och styrelserummet fanns. Idag hade han kallats produktionstekniker, och som sådan bytte han definitivt sida i den tidens strikta uppdelning mellan arbetare- och tjänstemannayrken. Pappa prövade alla nivåer i hierarkierna, även under senare år i andra branscher. Jag tror att han ibland funderade på var han vid olika tillfällen befann sig på samhällsstegen.

Idag är pappa borta, han dog 1984, endast 68 år gammal. Industrin är också borta, och de flesta filtarna utslitna och kastade, trots att kvaliteten var god eller kanske just därför. Borta är också produktionssättet och titeln

dessinator, åtminstone i Sverige. I Arbetsförmedlingens yrkesnomenklatur finns den inte längre med. Fast å andra sidan, i mitt yrkesliv långt senare inom Arbetsförmedlingen förlänades jag titlar som inspektör, förste inspektör och byrådirektör. Även dessa är i stort sett försvunna idag. Alla tider förändras men det går fortare nu för tiden.

På sjuttioalet, efter den så kallade textilkrisen, då landets ledande krafter inom textil och konfektion valde att av vinstmaximeringskäl flytta sin verksamhet till Portugal eller Asien, blev fabriken och allt annat sålt till en grupp som vi tjugo år senare kallade utländskt riskkapital. Den nya norska ägaren lade ner alltihop efter några år. Nedläggningsbeslutet 1976, efter åttio års drift, innebar att hela Sägmyra körde in på ett stickspår och stannade. En kort tid innan detta blev känt fick alla som hyrde bostad av fabriken ett "generöst erbjudande" att köpa husen de bodde i. Inga överpriser kanske, men de som hann skriva på fick se värdet på sitt nya hus sjunka ytterligare när nedläggningsbeskedet kom. Sådana tendenser till bedrägligt beteende tror jag inte låg för den gamle fabrikören och grundaren Axel Tidstrand. Han var för mån om sitt anseende som patriark och om sitt eftermäle som samhällsbyggare. Däremot kunde han använda metoder värdiga en maffiaboss för att hindra någon som kom utifrån till byn i avsikt att starta eget och därmed hota lönebildningen i "hans" samhälle.

Vi flyttade från Sägmyra några år före slutet, då min far valde att byta bransch. 1960 insåg pappa att textilindustrins framtid var tveksam och förmodligen förlagd någonstans utanför Sverige. Han hade goda meriter inom personalledning och rekrytering och valde att söka annat arbete. Vad som helst utom textilindustri. I Nässjö i Småland sökte en postorderfirma, AB Gunnars Fabriker, en personalchef. Pappa sökte jobbet och fick det. Jag, som ändå hade läst Sveriges geografi ett antal år i folkskolan, fick leta upp skolatlaset och slå upp Nässjö för att vara säker på var jag skulle hamna.

Efter tolv år i Sägmyra lämnade jag byn utan saknad. Inte för att jag vantrivdes eller tyckte illa om orten. Min nyfikenhet på det nya och stora, att bo i en främmande stad i Småland, var väckt och oerhört stark. Nässjö stad – 20 000 invånare och järnvägsknut. Träindustri, elustrustningsindustri och statlig dominans med Statens Järnvägars rangerbangård och verkstäder samt Televerkets centralförråd. Kontrasten mot det enkla Sägmyra var enormt. Mångfalden, det komplexa lockade. Jag minns när vi hade packat ner våra personliga tillhörigheter i vår gröna Volvo PV och lämnade sam-

hället. Vi åkte förbi kiosken, Granliden och Konsum och jag kröp ner i baksätet bredvid lillasyster Birgitta, kände en rysning över att lämna min värld, men skänkte hela tanken åt den nya: Nässjö, here we come ...

Tolvåringens förväntningar på staden speglar tidens nidsbild av småsamhällena och brukssamhällena som något snävt och inskränkt. Den bilden stämmer naturligtvis inte. Den målas upp som någon sorts negativ reklam för att folk ska jaga iväg till storstäderna och därmed tillfredsställa marknadens behov. Idag när jag jämför mina egna och andras historier om hur det var i Sågmyra och Forserum, med de jag hör berättas från samma tider i Jönköping, Stockholm eller Umeå, märker jag att vi levde alla i samma värld. Allt som fanns där ute nådde oss på den lilla orten också. Vi var kanske inte de första mottagarna och leveranserna var inte så stora. Allt kom i lagom omgångar – överskådligare och lättare att ta emot och behandla. Det blev tydligare, och gav oss mer tid för reflektion. Ungefär som två pussel med exakt samma motiv, men det ena i mindre format och sågat i några hundra bitar, medan det andra är mycket större och bjuder tusentals bitar. Visst, det stora pusslet kräver mer, men hur många sådana pussel blir färdiglagda? Som barn i det lilla samhället kunde jag ta in verkligheten runt omkring utan att det rörde till sig i huvudet och utan att jag behövde tolkare, uttydare och tillrättaläggare i form av föräldrar, lärare, fritidsledare, psykologer eller socionomer. Eller för den delen – ambitiösa programledare i barnteve. Den lilla skalan var viktig för överblicken. Allt var inte ljusst och vackert, men jag vill hävda att denna samlade och lagom stora scen som Sågmyra utgjorde i världspjäsen var en utmärkt skola för livet. Bristerna i scenografin uppvägdes av transparensen i framförandet. Pjäsens innehåll gick fram, och på ett sätt som speciellt ett barn kunde förstå. ”Lagomheten” skapade hålrum mellan alla intryck, genom vilka insikterna om klassamhälle och landskap kunde få plats och ta sig in i sinnena. Finns det kanaler för detta i dagens komplicerade, överinformerade barndomsvärld?

Barn är barn, överallt och i alla tider, står det någonstans. Så är det kanske, men min erfarenhet är alltså att olika platser kan ge barn olika ingångar på livsvägen. Kanske har platsernas roll minskat i globaliseringens kommersialiserade värld. Hur är det då med tiderna? Det går inte att bortse ifrån att olika generationer lever i delvis olika världar. Försöker jag få grepp om skillnaderna mellan min barndomstid och den tid som jag ser mina

barnbarn växa upp i, är det yttre ting som dyker upp i tankarna. Framför allt hur dagens barn är omgivna av teknik. Och hur de behärskar all denna teknik, självklart och suveränt, samtidigt som de blir helt underordnade den värld som denna teknik bygger. Albin var fem år när farmors väninna från Chicago besökte oss och hade med sig den första Iphone vi sett. Den var knappt lanserad i Sverige då. Albin kastade sig över den och vi varnade Janice. Hon skrattade bara och sa något om att den var låst. Det tog femåringen några minuter att forcera knapplåset, börja använda kameran och ta bilder på oss alla och en kvart senare hann han nästan skicka iväg hela e-postlådans innehåll till en adress i Illinois. Det hade kostat vår gäst drygt hundra dollars. Så här är det. Moa och Albin lever i sin tid och sin värld och allt är naturligt. Så naturligt att bakomliggande motiv och sammanhang inte existerar. Den virtuella delen av deras värld har med dataspel och pokémongym blivit en allt större del av självklarheten. Sådant fanns knappt i min barndom, bara som min egen eller kompisgängets egna fantasier i konkreta lekar, på sin höjd inspirerade av filmer eller böcker. Barnbarnens närvaro i det virtuella nuet är total och jag tänker att i denna massiva ström av realtid måste historien bli allt mer främmande och framtiden – ja, den blir väl inte releasad förrän i morgon. Kanske har de fått övning för att möta morgondagen lika naturligt, kanske blir de fullständigt oförberedda på något som verkligen är nytt och mer banbrytande än den senaste telefonmodellen.

Platsens betydelse för hur din barndom gestaltar sig har minskat med elektronikens utveckling, mediernas utbredning och det virtuella nuet. Det stora inflödet ur dessa källor har blivit mer jämlikt fördelat mellan stad och land. Bor du i Norrlands fjällvärld eller i närheten av Kungsträdgården i Stockholm har du samma internetmoln över huvudet. Omgivningens karaktär kan kanske fortfarande bjuda mer av samma sak eller fler tillfällen till eftertanke, men antalet pusselbitar har nog ökat för de barn som idag växer upp i Sågmyra.

Det är alltså tiden som framför allt skiljer generationerna åt. Eller tiderna. Hur kan jag förklara för dagens barn hur min barndomsvärld såg ut? En dator var ett okänt begrepp, information var något man skaffade sig genom eget frågande, lyssnande och iakttagande. Handlade det om världen utanför byn fick man lyssna på radio, söka i böcker, fråga föräldrarna, läraren i skolan eller någon annan vuxen auktoritet. Bearbeta informationen fick man göra i huvudet och med penna och papper, möjligen kunde man få leka

med pappas handdrivna räknemaskin eller låna den gröna skrivmaskinen med typarmer som alltid fastnade i varandra. Telefonen satt fast i väggen och hade en vev på sidan så att man kunde få kontakt med telefonisten i byn. Den var dyr hade vi en diffus aning om, men vi barn använde den aldrig. Om inte farmor i Norrköping ville växla några ord med oss när pappa ringde dit. En gång i månaden ungefär och vänligt övervakat av vuxna ...

Vi lyssnade på en radiokanal, och fascinerades 1955 av möjligheten att kunna välja två radiokanaler, även om ett kvällsnöje var att lyssna på utländska kortvågsstationer. Sprakande sändningar på konstiga språk från Hilversum och Kalundborg skapade en känsla av avstånd och insikt om världens storlek. 1964 kom kanal 3 som började med de första nischade programmen för oss unga. Television såg vi första gången i skyltfönstret hos radiohandlare Karén 1957 eller -58, en flimrande, svartvit sensation. Jag kommer inte ihåg något program, men däremot den sällsamma, avslappnade och lite skeptiska stämningen i den lilla folkskaran utanför radioaffärens skyltfönster. Trevligt, tyckte alla, men kan det här med tv vara något? Folk kom och gick. Jag tror det var höst och lite kyligt. Bruset eller inflödet av information var stabilt. Under utveckling, men ändå en rännil jämfört med dagens floder.

Naturligtvis visste vi mindre om världen då, jämfört med vad Moa och Albin vet idag. Volymen information är så mycket större idag att det kräver en osannolik teflonyta hos individen för att inströmmande vetande inte ska fastna i någon mån. Men även om informationsflödet är mycket större och snabbare idag, innehöll kanske det som nådde oss då större djup. I dagens medieflöde riskerar sammanhangen att gå förlorade. Möjligheter och tillfällen att dra slutsatser och forma insikter blir färre och mer pressade. En stor skillnad är, att om jag som barn ville veta mer inom något område, var jag tvungen att själv och aktivt söka information om detta. Idag gäller det för Moa och Albin att sälla i det enorma flödet, om de ska upptäcka vad de själva tycker är intressant. Då fick vi information ur ett fåtal källor. Vi ifrågasatte dem inte och funderade inte på vilka intressen de som informerade kunde ha, vilket säkert hade behövts. Idag är flödet mer ifrågasatt, men så voluminöst att det är omöjligt att hålla ordning på eller värdera källorna. Den stora likheten är kanske, att jag inte visste något om det jag inte kände till. Så är det även för Moa och Albin idag, och så har det väl alltid varit. Kanske var det

lättare att vara medveten om att sådana tysta nischer fanns, i femtio- och sextiotals lägre brusnivå ...

En annan skillnad var hur vi hade tråkigt då och då. Alfons Åberg har lärt två-tre generationer vikten av att ha tråkigt ibland, och bortifrån skuggorna av min generation kan jag bara instämma. Inte för att tråkigheten är ett tillstånd att sträva efter, utan därför att tråkigheten var ett återkommande faktum under min barndom, som jag måste hantera. Precis som föräldrar, förkylningar och läxor. Då talar jag inte bara om tråkiga dagar i skolan utan även tråkiga dagar på skolloven. Långfredagen var tråkighetens symbol. Världens längsta symbol för tråkighet. Allt var stängt, affärer, kiosken, bion. Det var klart uttalat, påtagligt ända in på kroppen, att denna dag skulle absolut ingenting hända förutom kyrkans aktiviteter. Mina föräldrar gick inte i kyrkan, som för övrigt låg en mil bort, i Bjursås. Det fanns en kyrksal i Sägmyra men den hade jag bara del i när det gällde scouting. Och Gud behövde uppenbarligen inga scouter på långfredagen. Radion hade dragit sig bort i ett hörn av vardagsrummet och mumlade tyst fram klassisk musik och kyrkliga program. De vuxna företog sig ingenting. Samhället hade stannat och vi barn satt där och hade det tråkigt.

Idag – 2017 – har barnen massor av medel att snabbt skingra tråkighetens koncentrerade nu. Om nu tråkigheten någonsin hinner bli så manifesterad som då, så där så att det nästan går att ta på den. Idag är ingen fredag längre än den andra. Är det långfredag eller regnig måndag på sommarlovet så är det bara att välja ur floden av teveprogram, direktsända eller återuppspelade i datorn. Eller sjunka ner i en film från Netflix eller en DVD. Om inte teveprogrammen tilltalar dem, kan de kasta sig över alla spel i datorn och mobiltelefonen eller surfa ut i molnet, zappa mellan sociala medier och chatta med kända och okända.

Vi hade inte heller något Fritids med fritidsledare som organiserade och strukturerade vår tid. Ingen organiserade vår lek eller den idrott vi ville utöva. Skulle det bli något av, var vi tvungna att dra i egna trådar. Skulle det bli vind i seglen var vi tvungna att blåsa själva. Leta upp kompisarna med ett tydligt förslag i sinnet: cykeldatten över hela samhället, indiankrig, rosornas krig, fotboll (vem fixar en fullpumpad boll?), gå och bada om vädret tillät, ”låna” en virkestralla och åka på brädgårdens lilla järnväg. Eller besöka Skroten, fabrikenes soptipp bakom oljecisternen, och sakleta. Skidor eller kälk- och sparkåkning på vintern, gå i skogen eller

leka i höet i rännan på fabriken's ladugård på sommaren. Men hela tiden "göra själv", oftast helt – och helst – utan vuxeninblandning.

Ingen aktivitet kom igång omedelbart eller av sig själv, och fram till dess hade vi tråkigt. Samtidigt var det tråkigheten som var drivkraften, det tillstånd som gjorde vilja och kreativitet nödvändig och effektiv. Det kan du säkert använda för dataspel eller Internet också, men jag tror att deltagandet där är av ett annat slag. Mer konsumtion än egen produktion. Om du inte rör dig i en redan – av någon annan – programmerad process, utan själv måste få processen att röra sig framåt, väcker det också mer tankar som far och vindlar och behandlar både det passerade, nuet och det kommande. Kanske orsakade det att jag ibland tänkte: vad gör jag här? En stor tanke när man är fem-tio år. Hinner någon i den åldern tänka den tanken idag? Om inte – vad betyder det? Betyder det något?

Ellen Key utsåg nittonhundratalet till barnens århundrade i sin bok, utgiven 1900, och så blev det. Hon startade en utveckling som fört fram till att barnen idag lever i en egen, väl manifesterad och organiserad barnvärld, som skiljer sig från föräldrarnas värld. Om det var så Ellen ville ha det är tveksamt, kanske tänkte hon sig nog något mer gemensamt. Mamma och pappa deltar idag och bidrar till barnens aktiviteter. Det är barnen som står i centrum. Under mitt femtiotal var vi på god väg mot detta förhållande, men vår värld var fortfarande en sfär i de vuxnas värld. Vi fick i högre grad anpassa oss till föräldrarnas aktiviteter. Vi ägnade mer tid åt att gå eller sitta eller stå som statister i föräldrarnas göranden och låtanden. Det var självklart att jag och min syster satt med under de vuxnas middagar med gäster, eller stod tyst när pappa träffade någon annans pappa på Brukan. Idag försvinner barnen in i sin dator- eller mobilvärld. Även om de sitter med vid bordet eller står bredvid den vuxne är de inte längre närvarande.

Dagens barn har sin egen värld. Om Olle Adolphson skrivit sin sång idag där han skriver att "barn är ett folk och dom bor i ett främmande land" hade nog texten varit: "och dom bor i sitt eget land..." Även femtiotalets barn räknades och var sedda, men mer som positiva företeelser i de vuxnas värld. Vi led inte brist på egna domäner, men vi fick fler och längre tillfällen att studera vuxenvärlden än dagens barn. Möjligheterna till detta var också större. De vuxnas arbetsplatser stod öppna på ett helt annat sätt än idag, då produktionstakt, försäkringsvillkor, skyddsombud och Arbetsmiljöverket gör barn till något otänkbart i en industriell pro-

duktionslokal. Vi var visserligen portförbjudna i de stora vävsalarna på fabriken men det gick att ta sig in där. Låsta portar var sällsynta och kodlås och passerkort var inte uppfunna ännu. Ofta blev vi utvisade av någon förman, men det hände aldrig omedelbart. Med fräckhet kunde man komma långt. En alltid gångbar ursäkt var att man letade efter mamma eller pappa. Under tiden skaffade vi oss en bild av de vuxnas arbete. Vi besökte sågen, fabrikslagret, ladugården, verkstadsgaraget, stationen och tjuvåkte med de ångloksdrivna tågen. Hela tiden tog vi till oss information om organisation, hierarkier, attityder, samarbete, materiel och verktyg, produktionssätt och produkter. Ingen berättade för oss, så vi var tvungna att försöka hitta svar på alla frågor själva.

Barnens introduktion till vuxenlivet har förändrats. Ordnade, pedagogiska aktiviteter och ett enormt informationsflöde är kanske en lika god eller bättre introduktion än den vi fick. Våra begränsningar bestod i bristen på information om andra förhållanden och former för tillvaron som låg bortom våra egna konkreta upplevelser. Begränsningen idag – förutom den som ligger i den ohanterliga informationsvolymen – är nog bristen på delaktighet och närvaro i allt man möter. Vi stänger in ungarna i deras egen värld. Barn i generationerna före min utnyttjades som billig arbetskraft, dagens barn utnyttjas som konsumtionshöjande marknadsfaktorer. Ellen Key bidrog vid förra sekelskiftet till att barnen började ses som självständiga individer värda respekt. Det senaste sekelskiftet har snarare förvandlat barnen till målgrupp och masskonsumenter. Lite artonhundratals, kan man tycka. Hur det påverkar dem som vuxna får väl deras barn utreda så småningom.

3. Vägval och vägvisare

Vilken väg?

Min väg, som började i Dalarna, fortsatte till Småland där den i många år slingrade sig kors och tvärs. Nu har den styrt ut över Ölandsbron. Vägen har också fört mig från efterkrigssamhällets homogenitet, återhållsamhet och optimism, till dagens splittrade samhälle präglad av kommersiellt överflöd mitt emellan djupa ekonomiska klyftor och en social mångfald. Utbildning, jobb, fritidsaktiviteter, möten med människor och omvärld passerade på resan. Jag tror mig veta var jag befinner mig idag. Fysiskt och i någon mening andligt och mentalt känner jag min plats när jag nu går in på mitt sjuttionde levnadsår. Det skeende som fört mig hit, är det som vi kallar för livet.

En god vän hittade, hos någon av de grekiska filosoferna, en insiktsfull bild av livsloppet och riktningarna. Han gav bilden till mig: Tänk dig ditt liv som att du rör en eka över en sjö. Du sitter med ryggen mot färdriktningen, och framför dig ser du hur landskapet vidgas och blir allt större. Det landskap som du har färdats genom. Du vet inget om framtiden, den är dold bakom din rygg. För att hålla rak kurs måste du ta riktmärke någonstans där borta där rodden började. Livet kräver att du vet var du kommer ifrån om du ska komma någonstans.

Det är en vacker bild, men håller den idag? Bilden kommer inte ur en konserverande och bakåtsträvande hållning – de som omfattar sådant har kastat årorna överbord. Fortsätter du att ro handlar det om att söka möjligheter till utveckling. Göra framtid av historien. I min tid har min rodd tagit plats på ett hav med global utsikt. Tidningar, böcker, radio, tv och senare internet har tillåtit mig att se alla världens företeelser passera. Inget har varit långt borta, inget har behövt vara mig främmande – om jag inte velat göra det främmande. Jag, och många av de människor jag mött, har försökt styra båten efter riktmärkena långt där borta, men det har inte varit helt lätt. En del av dem har för länge sedan sjunkit under

horisonten, eller varit dolda bakom den arkipelag som består av allt som hänt på färden.

Andra roddare jag mött hade tappat bort de gamla utgångspunkterna, eller tyckte inte att de fungerade längre. De försökte i stället navigera efter färskare, mer näralliggande riktmärken. Det var inte heller lätt, deras riktmärke satt för det mesta med i båten på något sätt. Deras perspektiv blev snävt och kursen osäker. Sedan fanns det dom som nöjde sig med att se på det strömmande vattnet bredvid båten. De tappade snabbt kursen, men det verkade som om det räckte med att de kom vidare, inte så viktigt vart. Bara det gick fort.

Vi var några som hade ett behov av att vända oss om. Kasta en blick över axeln, vilken inte sa så mycket om landskapet vi var på väg in i, men vi tänkte att något kanske vi kan välja eller välja bort. Detta utifrån en viss, om än diffus, uppfattning om vart vi ville komma. Har man inte funderat på det innan man vänder sig om vet man inte vad man ska titta efter.

Den grekiska bilden ger intryck av ett livslopp som går spikrakt fram på linjen från de gamla utgångspunkterna. En idealbild, antar jag, och kanske möjligt i en enklare värld – om nu Aten eller Sparta var enklare på den tiden. På min 1900-hundratalsväg var jag tvungen att då och då justera kursen. Hinder på min väg och avdrifter i tidens ström har med jämna mellanrum krävt omläggning på ena eller andra åran. Jag har många gånger känt ett behov av vägvisare för att få veta om jag är på rätt kurs, eller för att hitta tillbaka när jag kommit fel.

Vägvalen har varit många, några av dem kan kallas vändpunkter.

När jag vandrar vägen fram i vardagen och i mitt närområde gör jag det för det mesta tillsammans med en eller ett par hundar. Jag och hustrun Ingegerd har varit hundägare nästan hela vårt gemensamma liv. Det har inneburit dagliga promenader oftast utanför samhället, i skog, över ängar, ut på torvmossar eller utmed sjöstränder. Olika rundgångar valda efter humör, väderlek och tid. Alltid i cirkel eller åttor. Jag har väldigt svårt att gå fram och tillbaka, samma väg som jag kom.

Hundarnas väg genom livet och under den dagliga promenaden, är beroende av mig som förare och vägvisare. Du kan aldrig skicka iväg din hund på egen promenad, då sitter den bara där på trappan, tills du eller matte följer med och visar vart vi ska gå. En helt vanlig dag i Forserum gick min och hundarnas promenad hemifrån genom skogen, via Skogsstigen, upp till Korset. Namnen är mina egna och finns inte på någon

karta. Korset betecknar den plats i den glesa talldominerade terrängen där Skogsstigen slutar och mynnar ut på Kabelstigen (vilket är ett etablerat namn i samhället; här grävdes en gång en starkströmskabel ner i marken till stenbrottet i Krökesbo). När vandrare står där vid vägkorset måste de välja väg. Tar du av åt vänster, kommer du ner till Trollewi, fotbollsplanen i samhällets utkant. Det är den kortaste rundan. Följer du hundarnas önskan – de vill alltid gå längre – och tar till höger kan du på Kabelstigen nå badplatsen vid Storsjön. Du kan också kompromissa genom att gå rakt fram över Hällmarkerna direkt till Storsjön. Allt är möjligt, men du måste välja väg.

Hundarna har nosat av vägkorsets plana yta och tittar på mig. Ta beslut då! Bestäm vilken väg som är vår! Ge oss dagens upplevelse! Om de inte hade mig, vart skulle de gå då? Vilken väg väljer en hund om han får välja själv? Jakthunden följer väl bara sin nos i första bästa spår och tappar bort sig, medan våra lydnadstränade sällskapshundar förmodligen går tillbaka hem igen. De är flockvarelser och följare och behöver en vägvisare för att komma – i-väg. De bryr sig inte så mycket om vart de kommer, det viktiga är att flockledaren anvisar vägen dit. De lever här och nu och sätter inte upp några mål. Riktningen räcker för dem, vägen i sig är målet för dem.

Som människa har jag krånglat till det här. För mig räcker det inte med bara en riktning, jag måste veta vad den leder fram till. Jag måste ha ett mål. Hur långt ska vi gå? Hur mycket tid har jag? Vad vill jag se idag? Vad ger vädret för förutsättningar? Svaret på frågorna ger tillsammans med erfarenheter från tidigare vandringar och kunskap om terrängen, underlag för beslutet om dagens mål. Riktningen är naturligtvis viktig men ändå underordnad kravet att den ska leda till målet. En god vägvisare anger båda.

Mina erfarenheter gör att jag har ett relativt förhållande till vägvisare. Skolan utgav sig för att vara vägvisare, och under hela vuxenlivet har jag utsatts för ett ständigt flöde av dubiöst pekande budskap, information eller reklam. Inget av detta har varit mycket värt. Alltför litet berättade de om både riktning och mål. Många gånger har de visat helt fel. Jag har själv, i mitt arbete som yrkes- och studievägledare och rehabiliterare, gjort mig skyldig till vägvisning och jag har som informatör framställt vägvisande informationsmaterial. Vad detta har ställt till för andra människor är mig obekant. Några vet jag nådde målet, men de flesta kanske kom bort i en eller annan mening. Eller förhoppningsvis hittade de sin väg på egen hand.

Jag vet att det gäller att se upp med vägvisare.

Vi, Ingegerd och jag, hade tältat i Dalarna i tre nätter. Den svenska sommaren öste regn över oss i lika många dagar, temperaturen var höstartad. Allt var surt: bilen, tältet, sovsäckarna, kläderna, humöret. Kvällen innan hade vi, under uppehållet mellan två regnskuror, kört i så hög fart som den gamla Opel kunde åstadkomma från campingplatsen i Svärdsjö till Svartbyn och tillbaka, med full värme på, fläkten i högsta läget och alla fönster öppna. Utbredda i kupén låg sovsäckar, handdukar och de våtaste kläderna.

Resultatet var magert – eller bättre uttryckt: fortfarande fuktigt. Dagens regnande hade förvärrat situationen. Vi övervägde starkt att förkorta semesterresan, men vår målsättning från början var att hitta tillbaka till min födelseort Sägmyra, tre-fyra mil bort, som jag inte sett sedan jag flyttade därifrån för elva år sedan. Vi kunde inte åka fyrtiofem mil tillbaka hem till Småland utan att fullfölja denna föresats. Fanns någon av de gamla vännerna kvar? Vi ringde ett bekant efternamn från telefonkiosken vid Konsumbutikerna och fick napp med en gång. ”Men jastanes, kom hit, vi har torra sängkläder”, var det omedelbara budskapet. ”När ni vill ...”

Vid sjutiden denna blöta lördagskväll insåg vi att nu vill vi. När ett nytt bäckdrag just funnit att bästa vägen till Svärdsjön var genom vårt tält bröt vi upp, packade allt och drog nordväst ut mot Enviken och svängde in på skogsvägarna mot Bjursås. Vi kunde ha tagit riksvägen in till Falun och vidare norrut, men vadå – ”jag är faktiskt född i trakten, jag vet väl var jag är!” Efter att vi kört någon mil på en smal grusväg och sett ett tiotal andra smala grusvägar vika av i olika riktningar var mitt påstående inte lika säkert. Skogsbolagen hade utnyttjat de statliga stödmedlen till skogsvägar fullt ut. Skogen var inrutad i en labyrint av leder mellan skiftena. I augustimörkret hade vi till slut inte en aning om var vi var och började fundera på att övernatta i bilen.

Efter en som det verkade oändlig körsträcka nådde vi ett väggors. Det var fyra vägar som möttes oregelbundet. Vår väg gick nästan rakt fram tvärs över, medan den andra vägen från vänster nådde korset i fyrtiofem graders skarp vinkel. Den fortsatte sedan i cirka sextio graders vinkel åt höger. Det fanns en tveksamhet i de ojämna vinklarna, som om vägarna inte riktigt visste vart de ville bära hån, eller inte ville avslöja det. Det faktum att alla fyra vägriktningar som lämnade korset var lika breda och uppkörda, skvallrade om att detta var en avgörande punkt på vår resa. Valet av väg här skulle bestämma vår närmaste framtid. Jag försökte orientera mig i det tilltagande kvällsmörkret. Vägen rakt fram borde leda

oss i riktning mot Rättvik, medan den högra vägen måste gå tillbaka mot trakterna norr om Enviken. Den vänstra bakåtriktade verkade mest lockande. I mitt orienteringssinne pekade den tillbaka men ändå västerut mot Bjursåsbygden. Säker var jag inte. Åt vilket nattsvart håll ligger norr?

Då får hustrun syn på den lutande vägvisaren i diket på vänstra sidan i korsets skarpa vinkel.

– En skylt, konstaterar hon. Vad står det på den?

Jag backar upp bilen så att helljuset faller på skylten, men lyckas inte avläsa något. All reflekterande färg är sedan länge avtvättat av regn och temperaturväxlingar, och kontrastfärgerna svart och gult har bleknat.

Jag hoppar ur bilen och travar fram till skylten. ”Fjällgrycksbo” läser jag ut av de urblekta bokstäverna. Inget avstånd, bara målet. Rätt namn, tänker jag, Fjällgrycksbo ligger strax utanför Bjursås. Men i så fall har jag fel om riktningen för skylten pekar rakt fram. För att bekräfta min känsla för väderstrecken borde den peka på vägen snett bakåt åt vänster.

En skylt är ett starkt påstående. Det är alltid svårt att argumentera mot en vägvisare. Jag lägger handen på skyltens pilformade spets. Den darrar lätt som om den fått en alltför svår fråga. Något får mig att daska till skylten med öppen hand. Jag slår från vänster som om jag ville få skylten att peka mot den vänstra vägen. Delvis får jag som jag vill. Med ett svagt gnisslande, nästan visslande ljud, svänger skylten åt vänster, svänger vidare bakåt och fullföljer en cirkelrörelse hela varvet runt. En hårdare dask får skylten att svänga runt på sin stolpe nästan tre varv i något högre fart och med gnisslet en oktav högre. När den stannar ligger Fjällgrycksbo i riktning rakt in i skogen, mitt emellan den högra vägen och den vi kommit ifrån. En uppenbar lögn.

Vi inser att denna skylt är beredd att peka åt vilket håll vi vill. Det är en serviceminded skylt som inte tänker komma med några påståenden eller postulat på egen hand. Den fogar sig efter kunden. Vill turisterna att vägen till vänster leder till Bjursås så må det bli så. Bara ställ in riktningen...

Vi svängde vänster, kom efter en halvmil till en gles by som kunde vara Fjällgrycksbo och någon dryg halvmil därefter till välbekanta Bjursås. Så småningom nådde vi vårt mål och blev oerhört väl mottagna, torkade och värmda i välbyggt hus och mysigt gästrum hos familjen Bergkvist. Först då kom vi på att vi lämnade skylten i det föga informativa läget in mot skogen.

Lika bra det, kanske.

Nu när jag står vid Korset, och hundarna tittar uppfordrande på mig, tänker jag på den välmenande skylten i nattmörkret och skogen i Bjursbygdens utkanter. Samma minne dyker upp när jag möter kundorienterade, välmenande eller bara säljinriktade människor som jag behöver få hjälp med vägval av. Det gäller att komma ihåg att de inte är skyltar. Man får inte daska till dem.

Men mitt beslut är fattat. Det får bli rundan över Hällmarkerna idag. Jag har funnit goda skäl för mitt val. Solen värmer extra skönt på den glesa, öppna tallmon, och vi brukar på lagom avstånd se rådjuren som gärna håller till där. Våra sällskapshundar har en mycket svag jaktinstinkt och vet att man inte springer efter sådana där, men det är en upplevelse för dem att se viltet och känna dofterna.

Mina fyrbenta följeslagare accepterar mitt beslut utan kommentarer, och travar glatt iväg framför mig. De verkar gilla mitt vägval oavsett vad jag väljer. En vägvisare räcker för dem, resten ordnar sig. Huvudsaken är att röra sig framåt, alltid kommer man någonstans.

Att välja väg är att välja bort andra vägar

1976 valde jag att efter tre år lämna mitt arbete som vaktmästare och fastighetsskötare på Folkets Hus i Nässjö. Jag tyckte om jobbet, det var inte på grund av vantrivsel jag slutade. Jag hade sökt arbetet därför att jag ville ha med människor att göra. I det publika huset jobbade jag nästan hela tiden med människor. Varje dag gav jag service åt föreningsmänniskor som hyrde lokalerna och behövde hjälp med möblering och utrustning för att få till det där mötet de ville ha. Jag mötte också deras gäster som inte alltid var nöjda med mötet, men som med lämpor kanske kunde ledsagas in i sin egen tillfredsställelse. Jobbet som vaktmästare gav mig möjlighet att fixa den där lilla detaljen som gjorde att tillfället kändes fångat för en mötesledare, en artist eller för deras publik. I huset lirkade jag också med fackliga hyresgäster som sällan var nöjda vad man än gjorde, A-lagare som använde entréhallen som värmestuga, eller berusade översittare på danserna i Pigalle som behövde få en och annan sanning förtydligad öga mot öga för att hitta tillbaka till verkligheten. Situationerna var mångfaldiga, och om jag säger att servicen och arbetet med människorna i huset låg på ett ytligt serviceplan menar jag det inte negativt. Vågorna på ytan var ganska häftiga ibland.

Men jag ville komma djupare, under vågskvalpet och ner i de tyngre

strömmarna. Få ge stöd och service till människor på ett mer personligt plan, där det handlade om deras liv, tillvaro och framtid, inte bara situationen för ögonblicket. En socionomexamen var den vanliga inträdesbiljetten till dessa jobb, men den saknade jag, och högskolestudier var otänkbara just då. Ingegerd och jag bildade familj tidigt och Mikael var redan sex år och skulle börja skolan. Att utreda och fatta beslut om försörjningsstöd för människor i en utsatt position var för övrigt inte riktigt min modell – jag ville jobba med mera möjligheter och mindre myndighetsutövande. Jag hittade min nisch i arbetsförmedlaren arbete. Det var inget medvetet och rationellt sökande som ledde fram till detta, men när jag råkade få syn på jobbet på Arbetsförmedlingen kände jag att det här kan vara rätt.

Jag valde väg. Tillfälligheterna styrde min ansökan och även uttagningen till jobbet, men tillfälligheten blev resten av mitt yrkesliv. Drygt trettiofem år, om än med skiftande arbetsuppgifter i olika yrkesroller. Jag har använt den här livsavgörande tillfälligheten som exempel under flera år när jag arbetat med vägledning och jobbtips till arbetssökande.

Så här gick det till: 1976 hade jag aldrig tidigare funderat på jobbet som arbetsförmedlare. Två gånger hade jag använt arbetsförmedlingen. Första gången i Emmaboda för att få ett sommarjobb mellan årskurserna på folkhögskolan, vilket jag också fick – som golfbaneskötare på Böda Sand på Öland. Andra gången anmälde jag mig till Arbetsförmedlingen i Nässjö 1972 när jag arbetade som kontors säljare i VVS-branschen. Jag ville ha något annat, ett mer praktiskt jobb som gav mig mer kontakt med människor. Men Arbetsförmedlingen i Nässjö var branschindelad och genom yrkesnomenklaturen sorterades jag in i kontorsfacket. Varje vecka fick jag flera tips och förslag på just sådana kontorsjobb som jag inte ville ha. Ett drygt år senare hittade jag själv vaktmästarjobbet på Folkets Hus. Den branschen ingick inte i bevakningsområdet för min duktiga arbetsförmedlare, så det fick jag aldrig något tips om. Det här, att kompetenta personer kan begränsas så i sitt arbete av en organisatorisk omständighet, har jag försökt hålla i minnet under yrkesåren. Jag har aldrig gillat branschindelade arbetsförmedlingar.

Men nu var det 1976 och framtida yrkesplaner var bara en längtan. Jag befann mig, som vaktmästare mitt i samlingslokalerna. Någonstans i mig fanns det här behovet eller viljan att få göra något ytterligare, få tillfälle att betyda något mer för medmänniskorna. Fastigheten jag jobbade i var felbyggd. Fackföreningsexpeditionernas skräp och avfall samlades

i säckar i ett hörn av huset och kommunens sopbil hämtade säckarna i det motsatta. Någon var tvungen att transportera skräpet där emellan. Det var mitt jobb om jag hade förmiddagsskiftet, tidiga tisdagsmorgnar innan sopbilen kom vid klockan åtta. I ett par-tre rundor drog jag minst två papperssäckar med skräp efter mig genom huset. Den här tisdagen i februari 1976 ligger ett exemplar av lokaltidningen överst i den högra säcken. Tidningen är ett par veckor gammal och ligger uppslagen och vikt på annonssidan för lediga platser och min blick fångas av annonsen som berättar att Länsarbetsnämnden i Jönköpings län söker fem aspiranter till länets arbetsförmedlingar. Vi prenumererade på samma tidning, men den här annonsen hade jag missat. Jag sneglar på annonsen några gånger medan hissen går ner i källaren och jag drar säckarna genom fritidsgårdens förmiddagstomma lokaler. Läser om krav på intresse för samhällsfrågor, servicekänsla, intresse för människor, kunskap om arbetsmarknaden och mycket mer. Men socionomexamen behövs inte! Ja, varför inte, tänkte jag. Jag kan ju alltid söka, oj då, sista ansökningsdag är idag! Fast jag har meritförteckning och ett gammalt ansökningsbrev hemma. Det kan funka! Om jag åker hem på lunchen, kan jag hämta papperen, kopiera på jobbet och lämna in innan de stänger klockan tre ...

Efteråt, när jag blivit intervjuad och utvald bland över trehundra sökande och fick höra historierna bakom en del av de andra ansökningarna, skämdes jag. Bland de ratade som aldrig kom med fanns utmärkta och kompetenta människor som inte ville något annat än att arbeta på Arbetsförmedlingen. Bland dem flera socionomer. Några hade sökt målmedvetet flera gånger och säkert lagt ner oändlig möda på sina handlingar. Och – sannolikt i brist på omdöme – valde myndigheten mig. Förutom ansvaret inför alla människor som har tvingats använda sig av mina tjänster, har jag under trettiofem år känt ett stort ansvar att försöka fylla den roll som alla de andra inte fick, de som inte kom med.

Hur använder man det här i samtal med andra som söker jobb, och som kanske sitter i en värre sits än jag, som hade ett jobb att byta med? Ja, inte som ett föredöme, men det ger en del aspekter att fundera över. Det var ren tur att jag råkade få syn på den lediga platsen. Slutsats: Å ena sidan måste du vara mer målmedveten än vad jag var, om du vill komma en bit längre på vägen. Å andra sidan gäller det att inte missa tillfällena när de passerar. Ficktjuvens talang, att ta vara på tillfället, är bra att ha när man söker jobb.

Om jag inte gjort detta vägval? Om inte om hade varit ...? Vad hade mitt yrkesliv blivit om jag inte valt arbetsförmedlarens arbete? Hur hade vår promenad den dagen artat sig om jag inte valt att gå över Hällmarken med hundarna? Var i tillvaron hade vi kommit om vi följt det första förslaget om korriktning till Fjällgrycksbo som skylten erbjöd oss?

Det har funnits fler vägskalet i mitt liv. Stora och små, tillfälliga och överlagda. Tio år tidigare, 1966 då jag var arton år, fick jag ett generöst erbjudande från det företag där jag var anställd som juniorsäljare. Jag sålde industriglas, härdat glas, till glasmästare och industrier. Jag hade en enorm energi, men visste inte så mycket om vad jag sysslade med. Företaget trodde tydligen på mig, för de erbjöd mig tre års traineeutbildning på villkor att jag med kontrakt band mig för fem års anställning. De ville lära mig allt inom glas och allt om försäljning och marknadsföring. Utbildningen skulle föra mig runt i den globala ägarkoncernen Saint Gobain, till Köpenhamn, Drammen, Paris och Chicago. Prospektet hade, som mina äldre kollegor uttryckte det, goda utsikter. ”Du kan sluta som pensionär i dryga 50-årsåldern i Monaco eller på Bermuda”, sa en av dem. ”Om du själv vill.” Jag kände mig utvald och var oerhörd lockad av det internationella perspektivet. Men ville jag ...?

När jag tre år tidigare slutade realskolan, den tidens grundskola, och valde att inte gå vidare till gymnasiet på grund av en djupt känd skollada, lovade jag mig själv att när jag fyllt arton år och kan söka till folkhögskola, då ska jag göra det. Där, i en studiemiljö som jag uppfattade som annorlunda och uthärdlig, skulle jag läsa in en gymnasiekompetens. Nu var jag arton och löftet till mig själv gnagde. Tillsammans med en tonårig, omogen ovilja mot att binda mig för de närmaste åtta åren, växte beslutet – vägvalet – fram. Det blev folkhögskola. Miljonärsutsikterna gick upp i rök, och omvandlades till en mindre studieskuld.

Att välja en väg, eller låta andra eller slumpen välja åt en, innebär alltid att du väljer bort andra vägar. Promenadvägar eller handlingsvägar, kanske livsvägar. När du står där och sneglar i två riktningar är den lättaste delen av beslutet att välja den ena. Det är svårare att välja bort den andra. När valet är gjort och vandringen fortsätter finns sällan någon återvändo. Du måste vara klar över ditt val, men också medveten om vad du valde bort. Båda besluten måste du bära med dig. Valet är alltid ditt, oavsett hur många vägvisare där fanns.

Vägval – frihet eller tvång?

Mitt vägval efter realexamen 1964 i Vetlanda, då jag valde jobb framför gymnasieutbildning, lever i sin tid. På 1960-talet var det inget konstigt om en sextonåring sökte jobb. Det är det idag. Och vid den tiden fick sextonåringen jobb, även om hen bara hade nio skolår, en realexamen och ett eller två sommarjobb med sig i meritportföljen. Något som är nästan otänkbart idag, om inte föräldrarna är företagsägare. Men då, för det mesta, kunde den som stängde skoldörren bakom sig hitta ett par-tre olika arbetserbjudanden att välja emellan. Vägvalsfrågan levde verkligen: Vad ska jag bli – nu när jag blivit stor? Vad vill jag göra? Vilket yrke vill jag ha?

Möjligheten att välja var naturligtvis viktig, även om den var en självklarhet. Men så här efteråt kan jag tänka att än mer väsentligt var, att mitt omoget tonåriga jag inte behövde välja väg för all framtid. När jag slutade realskolan var jag övertygad om att bli journalist. Jag lyckades också få ett första arbete på den lokala tidningsredaktionen som aspirant. Det var kul och lärorikt, men ett år senare sålde jag byggnadsmaterial åt en industri. Tio år senare gjorde jag mitt egentliga och övervägda val av yrkesinriktning och blev arbetsförmedlare. Inget av dessa val skedde under tvång, eller för att det inte fanns något annat att välja på. Jag kunde välja själv, utifrån de begränsningar som samhälle och arbetsmarknad satte upp, men efter egen vilja och egna premisser. Jag hade en skolgång bakom mig som inte var målinriktad mot ett bestämt yrke, utan allmän och öppen för ett vuxenliv vars inriktning kunde avgöras senare. Öppen, men därmed också obestämd, vilket tvingade mig att fortsätta fundera på vad jag ville bli. Min pappa gick sjuårig folkskola och arbetade sedan, under trettio-talet, som springschas och butiksbiträde i ett antal år, innan han valde ny väg och yrkesutbildade sig inom textilindustrin. När han visste vad han ville. Hade jag valt traineeutbildningen inom glasbranschen 1966, hade jag gått samma väg som min pappa. Men det var jag inte heller mogen för då, och ställd inför valsituationen kändes den lite skrämmande. Hade jag valt glasförsäljaryrket då, skulle nästa valsituation handla om hur jag ville tillbringa min pensionärstillvaro. En översiktlig tidssträcka för en artonåring som mest funderade på vad han skulle göra nästa helg. Genom att välja folkhögskolans allmänna kurs på gymnasienivå sköt jag ytterligare på valet av livsinriktning. Fram till nästa vägdelning. Risker med att gå den här vägen var naturligtvis att det aldrig skulle komma

något senare tillfälle till val av livsväg. Jag försökte minska den risken genom att inte bara välja bort möjligheter, utan samtidigt medvetet välja en annan väg, som jag åtminstone just då och för en tid framåt ville vandra. Förhoppningsvis skulle det ena leda till det andra.

Mitt sätt att ta mig in på arbetsmarknaden var nog ganska typisk för den tiden. Det fanns två andra sätt. Om jag levt kvar i brukssamhället Sägmyra hade min väg in i yrkeslivet kanske följt ett andra och mer lokalt spår. En uppsjö av första kapitel i människors livshistorier från industrialismens genombrott och fram till 1980-talet, inte bara från bruksorter utan även från stora och små städer, berättar om unga personer som just slutat skolan och som möter någon bekant företags- eller arbetsledare. Hälsningen från den vuxne brukar återges så här: ”Jaså, du har slutat skolan. Då ska du väl ha ett jobb. Du kan komma ner på måndag till oss ska vi se om vi inte kan hitta något”. Så rullade yrkeslivet igång för åtskilliga i min föräldrageneration och i min egen generation. Utan att den unge gjort något egentligt val. Många gånger var det pappa som ”förpratade” med företagsledaren. Historien förutsätter att den unge levde och ingick i ett socialt nätverk bestående av föräldrar, släkt, vänner och bekanta. Ett nätverk som hade tillgång till eller kontrollerade resurser som ekonomi, arbetsplatser och beslutsmakt. Det måste också innehålla värden som tilltro, acceptans och bära en tanke om en social plan. Ett sådant nätverk fanns runt omkring mig i Sägmyra och kunde ha gett mig en framtid. Alla mina jämnåriga då hade det inte och idag är det inte så vanligt. Urbaniseringen och bruksorternas förvandling har brutit upp de flesta nätverk av det här slaget. De som finns kvar idag är oftast bildade i en snävare krets av familj och släkt och formade runt egenföretagande och täta ekonomiska samarbeten.

Ett tredje tänkbart spår in i vuxenlivet, var att välja en linje inom gymnasieskolan med inriktning mot ett bestämt yrkesområde, eller som förberedde för en sådan utbildning på högskolan. Den möjligheten stod öppen för mig 1964, och det var det mina föräldrar ville. Problemet var bara att skolmiljön i realskolan hade släckt allt mitt intresse för studier, samt det faktum att jag inte var klar över vad jag ville välja. Gymnasievalet hade inneburit att jag tvingats göra ett mer eller mindre specificerat yrkesval för resten av livet. Vid femton års ålder var jag inte mogen för det.

Så vad är skillnaden mellan igår och idag? Jag hade tre vägar att välja mellan 1964, samtliga med för- och nackdelar. Mitt barnbarn som i år –

2017 – står i samma valsituation har bara en väg att välja: Gymnasieskolan. Och det är inget tal om nackdelar. Förändringarna på arbetsmarknaden och i studiemönstren har inneburit att ungdomar som väljer bort gymnasiet eller inte uppnår behörighet för inträde där, dagligen stigmatiseras i medierna, offentliga utredningar och skolrapporter. Utan gymnasium – då är det kört, får ungdomarna och deras föräldrar veta. Redan under 1980-talet märktes den här trenden. Om en avhoppad ungdom kom in till mig på Arbetsförmedlingen, kunde jag allt mer sällan erbjuda något arbetstillfälle till den unge. Att den unge visste precis vad hen ville syssla med gjorde ingen skillnad. I stället återkopplade jag snabbt till skolan och en syo-konsulent för förnyad och i bästa fall gemensam studieplanering. Det dröjde inte många år innan ungdomarna uppfattat läget. Deras besök blev allt färre. Det var samtidigt som ordet ”anställningsbar” blev ett begrepp i visan vi sjöng om studentens lyckliga da'r.

Skolan har förändrats på många plan, inte bara när det gäller de minskade möjligheterna att välja bort den. Idag diskuterar vi fram och tillbaka om programskolan, men mest om byråkratiska detaljer. Fram till början av nittio-talet kom ibland den stora frågan upp: vad bjuder skolan en ungdom? Är det en livsförberedande, allmän utbildning som ser, utvecklar och förstärker eleven som subjekt och individ? Eller är det en livsbestämmande yrkesutbildning som objektifierar eleven som yrkesperson och stoppar in den unge i ett fack? Smala kunskaper, legitimation och titel i stället för bildning och mognad?

Specialiseringen i linjer, program och kurser blev allt mer uttalad under den här tiden, framför allt 1980-talet. Jag arbetade då som studie- och yrkesvägledare, och upplevde att det blev allt svårare att göra ett bra jobb. Resultatet av den analys av intressen och talanger som jag gjorde tillsammans med klienten, förfinades i takt med att vår vägledarempiiri växte. Men våra resultat pekade ut över vida fält, medan programskolan erbjöd allt smalare stigar. Ungefär som två matrecept: det ena föreslår ”salta efter smak” medan det andra anger ”9 gram salt”. Det bygger på olika synsätt och är svårt att kombinera!

Några år senare, runt sekelskiftet, gav Arbetsförmedlingens yrkesvägledare upp. Vägledningen reducerades från metodiska samtal öga mot öga, till en rörig informationsverksamhet på nätet. Det mest använda argumentet för denna förändring var att ”idag är valet av utbildning upp till individen”. Jovisst, men så har det ju alltid varit! Det som hände var att tidpunkten

för valet av livsväg än starkare fixerades till individens fjortonde-femttonde år. I den åldern behöver man ansvarstagande vägvisare, helst någon mer än mamma och pappa. Studieinformationen på nätet är som vägvisaren till Fjällgrycksbo. Alla vägar är bra om du bara bestämmer dig för någon.

Skolans utveckling vore positiv om det är så att den ger ungdomarna ett tryggt inträde och en god start på arbetsmarknaden. Under de här åren hävdade skolfolk och politiker att det var målet och meningen med förändringarna. Den ökande ungdomsarbetslösheten under nittioalet talade tydligt om att målet inte nåtts. Signalerna från arbetsgivarhåll talade också emot. "Jag vill ha nya medarbetare som är nyckelfärdiga", var en vanlig replik jag fick från personalanställare, speciellt inom industrin, när jag som arbetsförmedlingens representant diskuterade rekrytering. Det framgick att de nyutbildade inte var "nyckelfärdiga". Gapet mellan den kompetens som efterfrågades och den som skolan förmedlat verkade bara öka. Skolan gjorde nog vad den kunde för att hänga med i tidens tekniska utveckling, men arbetsgivarna frågade efter kompetens för morgondagens teknik. De ville ha någon som rättade till de problem och begränsningar som företaget levde med i dagens teknik. Dessutom var skolan dålig på att fänga förändringarna inom arbetsmarknadens organisatoriska förhållanden, vilket arbetsgivarna förutsatte skulle ingå i kompetensen. Hela tanken att skolan ska kunna utbilda "nyckelfärdiga" medarbetare till stora och små företags särskilda produktionsapparater för varor eller tjänster är en illusion, född i en managementvärld som ser utbildning som en kostnad som samhället eller den anställde kan ta.

Jag upplevde att skolans utveckling blev allt mer problematisk därför att politiksamhället och arbetsmarknadens parter inte tillät vägledare och skolfolk – eller för den delen: engagerade medborgare – att diskutera det omöjliga med att uppfylla arbetsgivarnas kompetenskrav. Om en sådan förutsättningslös diskussion tillåtits, hade vi kanske kunnat utveckla en skola som utbildar medborgare till allmänbildade, självständigt tänkande individer som själva kan hantera och svara upp mot de specifika kompetenskrav som en arbetsgivare eller produktion kan ställa. De unga kommer inte att kunna allt när de slutar skolan, men det är ju redan dagens problem. Däremot kommer de att vara rustade att lära hela livet på egen hand, och då utifrån eget intresse.

Det krävs en sak till på arbetsmarknaden om en sådan utveckling ska fungera: ordnade förhållanden för alla parter. Därför bekymrar det mig att

den starkaste trenden just nu är att arbetsmarknaden blir allt osäkrare och otryggare för den arbetande. De anställda avkrävs en allt större flexibilitet, vilket oftast innebär osäkrare villkor, och de förväntas ta på sig allt större del av kostnader för förändringar och omställningar. Utvecklingen hotar att bli paradoxal. Skolan fixerar programmatiskt kompetenserna för en arbetsmarknad präglad av allt snabbare omkastningar.

Det finns mycket som blivit bättre på arbetsmarknaden under de år jag kan överblicka. Arbetsmiljöerna och skyddsverksamheten har utvecklats, och ekonomin har förbättrats för alla, även om klyftorna ökat. Vad som inte kommit med i utvecklingen är respekten för den enskildes arbete, som nog var större på efterkrigstidens arbetsmarknad. Då fanns det en allmän föreställning om att mitt arbete var något som jag som individ ägde och utförde, inte någon sorts tjänst som en arbetsköpare står för och ställer till förfogande.

Skolan objektifierar, och arbetsmarknaden ekonomiserar individen. Samhället kategoriserar och sorterar ungdomar efter samhällets behov. Vi tar inte längre emot ungdomar som den öppna gåva till framtiden de är. Vad händer då med individen och livsvägen om yrkesval och utveckling styrs mer av utomstående krafter och mindre av eget intresse och engagemang? Om valet görs i en tid då jag ännu inte har överblick över mitt liv, och blir mer beroende av kompisstrender och skolans resurser än på min självkänedom? Hur påverkas min arbetsinsats och resultatet av mitt arbete? Om jag hamnar fel, hur påverkar det min syn på livet och samhället omkring mig, när jag fyllt trettio eller fyrtio? Femtio och sextio ...?

Vad händer med ett samhälle som inte erbjuder möjligheter till livsval eller omval för det uppväxande släktet? Där du i femtonårsåldern skickas iväg på en motorväg med oändligt lång sträcka – kanske en hel generation – fram till nästa av- och påfart. Du kommer aldrig fram till korsvägar där du kan välja ny väg, om du behöver en sådan. Skylten till Fjällgrycksbo var en dålig vägvisare, men hade inte den och korset funnits hade vi inte stannat upp för att välja väg, och därmed fortsatt åt fel håll i mörka natten.

4. Vandra med på andras vägar

Stånggång

Jag vandrar till Fröå gruva i Jämtlands lågfjäll. Det är en sedan länge nedlagd koppargruva på en fjällskogssluttning som hukar under Åreskutans massiva sydostväggar. Gruvan övergavs redan för åttio-nittio år sedan. Det mesta som syns är massor av sligsten, några ruinerade husgrunder och flera gruvhål i marken. Men också ett återuppbyggt *konsthus*, ett silvergrått högt och smalt timmerhus som innehåller det nästan tio meter höga vattenhjulet placerat i sin hjulgropp mitt i en kanal med vatten från Fröån och gruvans damm. *Vattenkonsten!* En tvåhundra meter lång stånggång leder kraften från det roterande hjulet i konsthuset upp till gruvan. Kraftöverföring från tiden före elektriciteten. Det är den jag kommit för att beskåda. En fungerande stånggång! Äntligen får jag se en stånggång i drift, efter alla vackra ritningar och skisser i böcker, och halvrenoverade stillbilder i Bergslagen.

I ena änden håller det stora vattenhjulet allting i obeveklig rörelse med hjälp av ett minimum av strömmande vatten. Vevstakar överför hjulets cirkulära rörelse och kraft till stånggångens horisontella. I den andra änden uppe vid pumphusets gruvhål, avslutas rörelsen och stånggången med två värddiga bugare som för över stånggångens horisontellt förflyttade kraft till en vertikal rörelse i de två kolvpumparna nere i länspumpningsschaktet i Drottninggruvans djup. Bugarna påminner om oljepumparna på amerikanska oljefält. Mellan dessa sjuttonhundredalets teknikinnovationer – vattenhjulet, bugarna och kolvpumparna – finns den varligt, allvarligt vandrande stånggången. Varje stång är fast förankrad i position med hjälp av grova stolpar i mitten. På varje stolpe sitter två vågräta stänger, upphängda så att de kan röra sig. Det ser ut som en svängbar, oklädd midsommarstång. Tvärstängernas ytterändar är förenade med nästa par tvärstänger med ännu en stång. Som ett folkdanslag i slow motion vrider de sig fram och tillbaka i långdans, och rör sig i glesbygdslandskapets egen mollvals.